

Moto: „Necunoscute sunt acele căi ale acțiunii mentale și afective prin care se generează noul și care poartă pecetea unui stil personal”.

Paul Popescu-Neveanu

Elemente ale științei cognitive, respectiv cercetări privind mecanismele cogniției umane (studii asupra atenției, memoriei, gândirii, teorii ale învățării, ale achizițiilor limbajului etc.) au existat încă înainte de dezvoltarea propriu-zisă a psihologiei cognitive, a cărei apariție se situează la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. Astfel, în 1879, William Wundt studia, cu ajutorul metodei introspecției, activitatea conștientă; Herman Ebbinghaus, deschizător de drumuri în cercetarea experimentală a procesului învățării, își testa propria-i capacitate de a memora silabe, în timp ce William Jones distingea deja două tipuri de memorie. În aceeași perioadă, behavioriștii abordau învățarea *„în termeni de schimbări observabile de comportament și nu ca ceva care se întâmplă la nivel psihic”*⁽¹⁾ iar gestaltiștii, în frunte cu Wolfgang Köhler, considerau, ceva mai târziu, gândirea nimic altceva decât o *„restructurare a elementelor unei probleme”*⁽²⁾ până la găsirea așa-zisei „bune forme”.

Astăzi, știința proceselor cognitive câștigă din ce în ce mai mult interes din partea cercetătorilor, iar profilul ei, în permanentă retușare și remodelare, tinde să-o transforme într-o disciplină „umbrelă”, capabilă să furnizeze o *„gamă variată de noi instrumente de studiere a proceselor cognitive”*.

Nu ne propunem, însă, inventarierea tuturor achizițiilor științifice ale psihologiei cognitive. Încercarea noastră tinde să evidențieze aportul creativ al fiecărui mecanism cognitiv uman, în ideea că numai identificându-ne mai exact potențialitățile noastre cognitive și înțelegând funcționarea acestora ne putem valorifica la maximum capacitățile creatoare sau depăși propriile limite acceptate uneori ca pe o fatalitate.

Dar de ce atâta efort pentru a desemna și elucida o aptitudine – creativitatea, comună, după unii, și animalelor? Pentru că întotdeauna va rămâne ceva ce n-am aflat încă, pentru că simțim că mai e un „nu știu ce” dincolo de ceea ce putem percepe și concepe cu simțurile noastre banale, ceva care mereu ne scapă, deși uneori avem senzația că îl pipăim și credem că, potențializându-ne capacitatea creativă, vom trece granițele înscrise în codul nostru genetic și vom mai comite o dată păcatul de a adulmea fructele din

Elena Bulgaru
Serviciul Cercetare,
Metodologie
Biblioteca Centrală
Universitară din București

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

„pomul cunoștinței”. Pentru că ce altceva este creația dacă nu drumul spre Centrul originar, refacerea drumului spre transcendent⁽⁴⁾, spre divinitate?! Suntem datori să pornim la drum, fiecare cu mijloacele sale, important este să nu acceptăm la nesfârșit condiția de ființe „de-căzute”.

Vom parcurge, în cele ce urmează, căi deja bătătorite în ce privește funcționarea mecanismelor cognitive, dar nu vom face nici un popas, ci doar vom „contempla” suiburile din altă perspectivă: s-a încetățenit sintagma „gândire creativă”, dar gândirea este doar unul (deși nu unul oarecare) dintre mecanismele cognitive cu aport creativ. Încă la nivel perceptiv – și nu ipostaziem încă percepția extrasenzorială, ce ocolește obișnuitele canale senzoriale – creativitatea se poate manifesta. Însăși definiția creativității (cu dozajul tautologic specific oricărei definiții) lasă spațiu de manifestare unei asemenea idei: „Aptitudine complexă, distinctă de inteligență și de funcționarea cognitivă (dar dependentă de acestea n.n.) și există în funcție de fluiditatea ideilor, de raționamentul inductiv, de anumite calități perceptive și de personalitate (s.n.), ca și în funcție de inteligența divergentă în măsura în care ea favorizează diversitatea soluțiilor și rezultatelor. (...) Procesul creativ este favorizat de o atitudine pozi-

tivă față de ideile noi și neașteptate și mai degrabă de dispersarea atenției (s.n.) decât de concentrarea ei asupra problemei puse⁽⁵⁾.”

Și dacă perspectivei ce ne propunem a elabora vom fi reușit să-i adăugăm câteva exemplificări practice (de subiectivism și creativitate) din activitatea noastră nobilă de bibliotecari, numai atunci vom fi considerat că ne-am atins ținta.

1. Senzația, percepția, reprezentarea – procese cognitive necreative?

S-a demonstrat experimental că stimulii de intensitate mai mică, dar încărcăți de semnificație, sunt mult mai bine recepționați decât cei foarte puternici ca intensitate dar ne semnificativi. Așadar, încă la nivelul senzațiilor se operează o selecție a stimulilor, se stabilește o „listă de priorități” a acestora, se efectuează deja o adaptare a informațiilor la nevoile momentane ale individului. „**Senzația reproduce în subiectivitatea individului**” (s.n.) *însușirile simple ale obiectelor și fenomenelor*⁽⁶⁾. Legătura permanentă ce există între organele senzoriale ce culeg informațiile și creierul care prelucrează și interpretează datele transmise, pe de o parte, între senzații, percepții, reprezentări, pe de altă parte, conferă un caracter dinamic și conștient senzațiilor. Cu cât această

„curea de transmisie” a informațiilor din mediu funcționează mai rapid, cu cât condițiile neurofiziologice de transmitere a informațiilor spre centri nervoși funcționează mai optim, cu atât potențialul inovativ al activității senzoriale este în creștere. Pentru că orice act de selecție, fie el și automat, în măsura în care propune un aranjament inedit al informațiilor – stimul poate fi un act creator. O selecție automată a stimulilor, spuneam, dar automatismul acesta este clădit pe particularitățile individuale ale fiecăruia dintre noi, astfel încât nu mulți indivizi vor reacționa cu aceeași intensitate la unul și același stimul. Se produce și la acest nivel o ierarhizare în funcție de ecoul pe care un stimul îl produce. De altfel, printre accepțiunile conceptului „senzație” etalate de *Dicționarul de psihologie* se numără și următoarea: „**impresie subiectivă provocată de excitația unui receptor; în această accepție senzația presupune conștientizare**”⁽⁷⁾ (s.n.). Insistăm pe această idee asociindu-ne părerii că „senzații în stare pură nu prea există”⁽⁸⁾ și opiniei conexioniștilor potrivit căreia această disecare a procesului cognitiv în senzații, percepții, reprezentări, gândire, memorie etc. nu este decât operațională, ființa umană fiind, în totalitatea manifestărilor ei cognitive.

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

un întreg și, ca orice întreg, este mai mult decât suma părților, adică mai mult decât senzații + percepții + reprezentări + gândire + memorie etc.

Așadar, admitând faptul că încă la nivelul senzațiilor se întrezărește capacitatea inventivă a unui individ, în privința percepțiilor lucrurile sunt mult mai clare. Caracterul ei inferențial, anume capacitatea de a completa informația lacunară transmisă de senzații, îi asigură caracterul creativ și superioritatea ca act cognitiv față de senzație. De asemenea, percepției i se recunoaște un loc central în rândul mecanismelor psihice de receptare și prelucrare a informațiilor, mai ales în contextul în care se admite că „reprezentările, care urmează în ordine ontogenetică după ele, nu sunt, în extremis, decât tot percepții trecute, reactualizate și refolosite în funcție de necesitățile prezentului”⁽⁹⁾.

Deși și-a câștigat greu un statut distinct în rândul mecanismelor cognitive, ipostaziată de unii (gestaliștii, cognitiști), contestată de alții (behavioriștii, psihanaliztii), percepția este considerată de psihologii contemporani drept o „activitate” cu două, trei sau cinci etape – acțiuni perceptiv distincte. Dar indiferent câte etape am detecta în interiorul activității perceptiv, percepției i se recunoaște rolul de a fi „o reflectare corespunzătoare corectă a obiectelor

și fenomenelor din realitatea imediată”⁽¹⁰⁾. Cazurile în care percepția deformează și produce iluzii sunt considerate nesemnificative și, de regulă, cercetările mențin controlul asupra cauzelor apariției lor. Cu puțină îngăduință, însă, am putea privi și aici partea pozitivă a lucrurilor, considerând iluziile nu neapărat ca un defect perceptiv. E posibil - adoptând spiritul gândirii laterale, la care ne vom referi mai jos - să admitem deformarea perceptivă ca o alternativă la modul de a privi lucrurile la un moment dat, iar dacă acest mod (monitorizat!) de a privi ne conduce la un rezultat pozitiv, inedit, eficient, salvator... Ba, mai mult, în accepțiunea mai largă a conceptului *percepție* sunt luați în considerare și alți factori alături de cei stricți senzoriali: „inteligenta, trebuințele, emoțiile”⁽¹¹⁾ individuale, nemai-vorbând de cazul în care asemenea factori influențează, uneori determinant, însăși gândirea unui individ. Astfel, J. Nuttin a manifestat interes pentru a afla nu doar dacă „omul percepe într-o manieră mai mult sau mai puțin obiectivă rezultatele activității sale (eșecurile și reușitele sale), ci dacă ele nu le deformează în sensul unei atitudini generale adaptate față de sine”⁽¹²⁾.

Pe măsură ce înaintăm în analiza unor procese cognitive mai complexe, realizăm și creșterea potenția-

lului lor creativ. Că așa stau lucrurile ne vom convinge analizând *reprezentarea* definitivă drept „capacitatea organismului de a avea o experiență psihică în lipsa contactului actual cu obiectul”⁽¹³⁾. Reprezentările completează noile percepții, constituind în același timp puncte de sprijin pentru majoritatea mecanismelor psihice, mijlocul prin care se îmbrățișează „văzutul cu știutul”. Ele nu sunt însă reproducere exacte ale obiectelor, ci comportă o transformare, dar nu una radicală, care să deformeze structura informațională ce caracterizează obiectul reprezentat. Faptul că reprezentarea nu este o simplă reamintire a percepțiilor anterioare, ci o prelucrare, o sistematizare a informațiilor senzorial-perceptive. „o interiorizare a experienței perceptiv la un nivel înalt abstract”⁽¹⁴⁾ conferă acestui mecanism psihic un caracter constructiv și creativ. Selecția însușirilor obiectului reprezentat reflectă semnificația acordată de subiect acestor însușiri; reprezentarea se poate substitui obiectului prin caracterul ei simbolic, cuvântul, limbajul, ca cel mai utilizat sistem codat, fiind cel mai important mecanism de formare a reprezentărilor. Prin caracterul lor constructiv, reprezentările duc atât la modificarea obiectivului dar și la transformarea subiectului. Pot deveni, la un moment dat,

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

autonome, independente de subiectul care le-a elaborat, influențând astfel și inovând procesele de elaborare cognitivă.

În psihologia cognitivă, reprezentările continuă să ocupe locul central. Paradigma simbolică clasică, pe baza căreia s-a dezvoltat psihologia cognitivă, a luat ca model, în înțelegerea sistemului cognitiv uman, calculatorul și modul acestuia de funcționare cu ajutorul simbolurilor⁽¹⁵⁾. Curente conexioniste și neoconexioniste, însă, renunță la această paradigmă, prin excluderea nivelului simbolic al reprezentărilor, dar nu și la noțiunea de *reprezentare* care continuă să-și mențină importanța în teoretizările specialiștilor. Dar, cum am anticipat deja, mecanismul cognitiv prin excelență creativ este considerat a fi gândirea.

2. Tipuri de gândire și capacitatea lor creativă

Deși sunt încă dificultăți în definirea gândirii, opiniile sunt unanime în privința locului central pe care îl ocupă aceasta în procesul cunoașterii, în stabilirea rolului pe care îl are gândirea de a orienta, conduce și valorifica „*maximal toate celelalte procese și funcții psihice*”, atât cele cu funcții cognitive, cât și mecanismele psihice „*afectiv-motivationale și volitiv-reglatorii*”⁽¹⁷⁾, de caracterul ei creator nemaiîndoindu-se nimeni. Gân-

direa este aceea care modifică substanțial informația, o prelucrează și o impune circuitului informațional, lansând în același timp și propriile rezultate, sub forma ideilor, teoriilor.

În încercarea lor de a defini, de a conceptualiza, clarifica și explica procesele psihice superioare, psihologii au identificat și caracterizat mai multe tipuri de gândire, unul mai creator decât celălalt: direcționată și nedirecționată, algoritmică și euristică, reproductivă, productivă și critică, divergentă și convergentă, inductivă, deductivă și analogică, verticală și laterală, pozitivă și negativă, vigală și autistă, eficientă și neeficientă⁽¹⁸⁾, o „*specie*” *aparte fiind gândirea laterală*”⁽¹⁹⁾ corelată gândirii verticale și propusă ca mod de gândire care nu numai că are cel mai mare randament în creativitate, dar, prin metodele și procedeele avansate pretinde că aptitudinea de a fi creativ poate fi învățată. Ea presupune o căutare în zig-zag, o alergare continuă după o altă soluție, nouă, a problemelor, după noi alternative, prin „distrugerea” oricărui model „arogant”, prin rearanjarea informațiilor astfel încât această nouă distribuție să „*dea naștere unui mod diferit de a privi lucrurile*”⁽²⁰⁾. Dar să nu absolutizăm. De fapt, oricâte tipuri de gândire se vor fi descoperind la un moment dat, eficiența gândirii unui individ nu se

raportează la tipul de gândire folosit (ar fi și extrem de dificil să analizăm până unde a fost reproductivă, până unde productivă, cât de divergentă și cât de convergentă, câte euristici a folosit și câte instrumente ale gândirii laterale), ci în ce măsură soluțiile găsite sunt adecvate problematicii puse în joc.

Se poate ușor constata că cercetările în domeniu proliferază destul de ușor noi tipuri de gândire, în timp ce probleme ce țin de structura internă a gândirii, de modul ei de funcționare încă își mai caută clarificări. De pildă, se afirmă, pe bună dreptate, că gândirii îi este specifică orientarea spre esențial și necesar, spre invarianții relaționali, dar la întrebarea cum este identificat generalul în particular, esența între fenomene s-a răspuns încă insuficient. Problemele se complică și mai mult dacă o anumită orientare după invarianți trebuie recunoscută și altor mecanisme psihice inferioare gândirii. Este vorba despre acele însușiri relevante ale obiectelor și fenomenelor pe care le reflectă percepția, dar și despre însușirile funcționale reflectate în reprezentare. Un argument în plus în a aborda analiza psihică umană ca un tot, ca un întreg și nu ca sumă a mai multor mecanisme, deoarece mecanismele psihice cognitive se influențează și se îmbogățesc

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

reciproc, senzația dobândind ea însăși o anumită doză de subiectivitate, percepția și reprezentarea, cu pretențiile lor de a identifica ele însele „invarianti”, sunt orientate, datorită intervenției gândirii, spre o finalitate planificată. La rândul ei, gândirea este mijlocită de senzații, percepții, reprezentări, memorie, imaginație, cu preponderență de limbaj, dar și mijlocește, în același timp, influențează toate celelalte mecanisme psihice contribuind la creșterea eficienței funcționalității acestora. Mai mult, gândirea se *automijlocește*, se creează pe sine, prin asociațiile, schemele și modelele mentale pe care le produce, se gândește pe sine deoarece se autoplanifică, este fundamentată teleologic. Astfel, „*procesele senzoriale se intelectualizează*”, iar o parte dintre cele logice pot „*căpăta forme de manifestare intuitivă*”⁽²¹⁾.

Aceeași proliferare – creatoare uneori de ambiguități – manifestată în evidențierea mai multor tipuri de gândire întâlnim și în ceea ce privește „unitățile de bază” ale gândirii, uneltele, componentele acesteia. Fie că se acceptă patru asemenea elemente (*imaginile, simbolurile, conceptele și regulile sau imaginile, conceptele, prototipurile și propozițiile*), fie două (*conceptele și propozițiile*), fie nouă (conceptele, propozițiile, silogisme, modelele mentale, scenariile, cuvintele, imagi-

nile, algoritmi, euristici). se observă că în toate modelele propuse, inclusiv în cel avansat de Mielu Zlate⁽²²⁾, figurează, ca element de nelipsit, *conceptul* înțeles ca unitate cognitivă esențială pentru gândire, cu un rol deosebit în lărgirea structurilor cognitive ale individului. Dar, *conceptele* sunt exprimate prin cuvinte, iar *cuvântul* este *simbolul* cel mai simplu. *Prototipul* „constituie *ilustra-rea cea mai deplină a gândirii (...)* în *imagini*”⁽²³⁾; *conceptul* este definit și ca fiind „o *imagine simplificată a obiectului*. Și astfel totalitatea componentelor gândirii se definesc unele prin celelalte, iar ambiguitatea e în floare. Și aceasta se întâmplă nemaiuând în calcul și justetea aserțiunii potrivit căreia folosirea „cuvintelor pentru o descriere (...) este deja o etapă târzie în procesul gândirii”.

Pentru a mai reduce din „hățișurile” acestei excesive analicități în rândul „componentelor” gândirii, ca și în cazul tipurilor gândirii, și acestor componente li se respinge „șansa” de a acționa individual și izolat. Dimpotrivă, ele se înlanțuie formând „*structuri conceptuale complexe*”, rețele semantice, scheme și scenarii cognitive, ce intervin în procesarea informației, în selecția acesteia, dar și în inferarea sau respingerea unor caracteristici inexistente

ori existente, dar inconsistente și caracterul creator al acestor structuri cognitive este astfel asigurat.

Precum celelalte instrumente ale gândirii, operațiile (analiza și sinteza, abstractizarea și generalizarea, comparația și concretizarea etc.), la rândul lor, se înlanțuie dând naștere *structurilor operaționale complexe*, iar după ce am delimitat clar între *structuri conceptuale complexe* ale gândirii și *structuri operaționale complexe* ale aceleiași, punem structurile să lucreze împreună și astfel vor crea *structurile cognitive ale gândirii*, concept lansat încă din anii '60.⁽²⁵⁾

Nu intenționăm, în acest context, decât să semnalăm riscurile conceptualizărilor și reconceptualizărilor excesive, în orice domeniu se manifestă acestea, nu doar în psihologie, conceptualizări, definiții, clasificări, etichetări proliferate atât de explozia informațională și de incapacitatea firească a cercetătorilor de a parcurge toate demersurile teoretice apărute la un moment dat, cât și de neputința limbajului uman de a exprima gândul până la ultima lui consecință. Încât aproape că ne îndoiim că la început a fost cuvântul. Poate că a fost gândul atotștiutor ce se exprima printr-un altfel de simț, diferit cuvântului arhicunoscut, simț pe care omenirea l-a pierdut, iar cuvântul ce l-a înlocuit a

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

ciuntit ceva din atotcuprinde-rea gândului. Proliferarea în exces a conceptelor n-ar putea fi decât încercarea de a incanta, de a asalta, de a cuprinde, de a exprima acel gând inaccesibil. Poate că acel simț pierdut încearcă astfel reîntrarea în drepturi și prin exercitarea „sinergiilor psihice”. despre care vorbea psihologul american Stephen Covey, ori prin exersarea „serendipității arhetipale”, pentru care a fost criticat C.G. Jung de colegii săi de breaslă, prin a fi mai atenți la „simpatia lucrurilor”, ce a preocupat pe stoici, sau/și prin a lua în considerare „armonia prestabilită”, despre care vorbea Leibniz, prin reconsiderarea „sincronicității”, cum recomanda Wolfgang Pauli, sau/și prin forța gândului nostru de a „urni” Universul și a-l obliga să răspundă așteptărilor noastre, așa cum declară parapsihologii contemporani.

3. Modele mentale și subiectivitatea indexării

Din perspectiva celor prezentate mai sus, vom aproxima în continuare subiectivitatea implicită activității de clasificare-indexare a documentelor, dat fiind faptul că în acest proces intră în interacțiune structuri cognitive diferite, cele ale autorului documentului cu cele ale indexatorului.

Dacă procesul de cunoaștere, de identificare a sensului unui text s-ar

rezuma la recunoașterea stereotipiilor, la compararea textului nou cu schemele mentale ale subiectului cunoscător, iar dacă aceste scheme formează „*un set finit*”⁽²⁶⁾, cum am mai concepe apariția și asimilarea noului, a ceea ce nu mai este „stereotipic”?

S-au făcut suficiente experimente care au demonstrat că viteza de lectură și gradul de înțelegere a unui text izolat, rupt de un context lingvistic sunt inferioare față de cazul în care textul este încadrat într-un context lingvistic mai larg⁽²⁷⁾. Așadar, un text pentru sensul căruia nu găsim în schemele noastre mentale un context suficient de larg, pentru care nu găsim „similitudini”, „corespondențe”, „stereotipii” va fi mai greu de perceput, de înțeles, de încadrat într-un domeniu sau altul. Dar, în stabilirea sensului unui text, o importanță aparte are și „contextul extralingvistic”, spun lingviștii, definind prin această sintagmă totalitatea informațiilor ce formează cultura generală a unui individ la un moment dat, educația, profilul psihologic, mentalitatea, mediul socio-cultural în care trăiește, chiar și cunoașterea contextului social-istoric, cultural în care a scris și a creat autorul al cărui text este analizat. Mai mult, se consideră că aportul contextului lingvistic ar fi cel mai restrâns în comparație cu cel al contextului extra-

lingvistic⁽²⁸⁾ și cu rolul jucat de acesta din urmă în precizarea și individualizarea sensului unui text.

La rândul lor, psihologii constată că „pentru a înțelege comportamentul unui sistem cognitiv trebuie investigată *baza de cunoștințe* pe care o posedă și *scopul sau intențiile* de care este animat”⁽²⁹⁾. Nici logicienii nu se lasă mai prejos și în încercarea lor de a distinge clar între problemele bine concepute și cele rău concepute se împotmolesc recunoscând că această distincție „nu este absolută”, deoarece „*este întotdeauna greu de descoperit și examinat toate presupuzițiile relevante ale unei probleme*”⁽³⁰⁾, prin presupuziții înțelegându-se totalitatea cunoștințelor anterioare ale subiectului interogator admise ca adevărate. Presupuzițiile pot fi considerate și aspectele privitoare la *propria noastră existență și posibilitatea de cunoaștere*⁽³¹⁾. Așa încât, nu întotdeauna când pui o întrebare luminezi lucrurile, cum susține Noica⁽³²⁾. Le luminezi numai în măsura în care „presupuzițiile” ce stau în spatele întrebării sau aserțiunii sunt împărțite de cei cărora le este adresată întrebarea, aceasta fiind și o garanție necesară, nu și suficientă a viabilității și consistenței „presupuzițiilor” noastre. Când presupuzițiile sunt false sau de neidentificat, cu siguranță lucrurile

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

nu vor mai fi luminate, iar argumentele pe care le construim în sprijinul afirmațiilor noastre sau pentru explicitarea problemelor pe care le propunem nu reprezintă decât dezvoltarea „presupozițiilor” noastre, a structurilor noastre cognitive sau a „contextului extralingvistic” care ne-a format. Cu cât argumentația va fi mai clară și mai bogată, cu atât mai temeinice sunt structurile noastre cognitive, cu atât mai consistente și mai trainice sunt „presupozițiile” care au generat punerea problemelor.

Mai nuanțat este prezentată, în modelele experimentale, funcționarea mecanismelor cognitive de către psihologi. Ei disting între *modele mentale*, acestea reprezentând ansamblul cunoștințelor subiectului despre sistemul unde activează și *modele cognitive* înțelese ca sisteme operaționale care procesează informațiile din modelele mentale⁽³³⁾.

Câți indivizi, atâtea „modele mentale”, mai mult sau mai puțin alterate de analiza efectuată asupra lor de un alt model mental, cel al cercetătorului. Câți cititori, atâtea „*contexte extralingvistice*” intră în joc în înțelegerea și interpretarea unui text, spun lingviștii. Câte aserțiuni sau interogații, atâtea conglomerate de „presupoziții” stau să le justifice, afirmă logicienii. La limită, orice conceptualizare reprezintă o schema-

tizare, o încadrare între granițe exclusiviste pentru că este rezultatul operațional al unui anumit model mental sau al unui anumit „*context extralingvistic*”, sau al unui anumit mănunchi de „presupoziții”. Și nici un model mental nu este identic cu altul, chiar și la indivizi dintr-o aceeași categorie socio-profesională. Cu cât literatura de specialitate dintr-un domeniu sau altul de cunoaștere se diversifică, cu atât e mai mare riscul lărgirii diferențelor conceptuale. Dificultățile de care dă seama conceptualizarea excesivă li se adaugă, după cum se poate observa, paralelismul paradigmatelor, care, în absența unui context interdisciplinar consistent, la îndemâna modelului cognitiv al cercetătorului, îngreuiază și mai mult înaintarea cunoașterii.

Oricât de flexibil am imagina un model mental, cu oricâte calități l-am îmbogăți, teoretic vorbind, la oricâte niveluri (conștient și subconștient) am accepta că poate opera⁽³⁴⁾, în cele din urmă, trebuie să ținem seamă în analiza sa de factorul subiectiv, adică de preferințele operatorului, de subiectivitatea nudă a acestuia. Desigur, o subiectivitate a operatorului este evident presupusă de particularitățile modelului său mental, dar aici este vorba de o subiectivitate „obiectivă”, acumulată în timp, dependentă de circumstanțele evoluției culturale, educaționale, so-

cială, economice, istorice geografice etc. Însă trebuie analizate în înțelegerea unui comportament și preferințele momentane ale operatorului, preferințe pur subiective, ce decurg din comoditatea ființei umane, din sentimentele și resentimentele - mai mult sau mai puțin regizate ale acesteia, - din apelul la așa-zisele euristici⁽³⁵⁾: de *reprezentativitate* (chiar dacă o opinie e falsă, dacă e împărtășită de cea mai mare parte dintre noi, atunci ea e acceptată), de *disponibilitate* (sondarea estimării probabilității apariției unui eveniment nu pe frecvența cu care acesta se produce, ci pe ușurința cu care ne vin în minte exemplele lor), sau uzitarea așa-ziselor biais-uri⁽³⁶⁾: de *favoritism* (favorizarea celor ce fac parte din grupul nostru), de *confirmare* (verificarea ipotezelor o facem mai curând căutând informații pentru confirmarea și nu pentru infirmarea lor). Astfel încât afirmația potrivit căreia experiența de decodificare a unui text, a unei opere, a unui comportament este un proces deschis rămâne pe deplin justificată.

Așadar, luând act de complexitatea funcționării mecanismelor cognitive prezentate mai sus, dar și de multitudinea factorilor ce intră în relație în operațiunea de descriere a sensurilor, ne întrebăm, pe bună dreptate, ce dozaj de subiectivitate poate fi admis în activitatea de clasificare-

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

indexare a documentelor fără a atenta la corecta reflectare a conținutului acestora, fără a le altera într-atât sensul încât să ne îndepărtăm atât de mult de intențiile autorului până la a-l rătăci?

S-a mai spus, cu nuanțările de rigoare ce dau farmec uneori demersurilor noastre teoretice⁽³⁷⁾, că organizarea colecțiilor de documente și după conținutul lor, prin activitatea de clasificare-indexare, sporește enorm posibilitatea regăsirii informației. Tocmai de aceea activității de clasificare-indexare trebuie să i se acorde locul și importanța cuvenite, aceasta și datorită faptului că ea însăși presupune parcurgerea mai multor etape, fiecare cu complexitatea și dificultățile ei:

1) elaborarea instrumentelor de lucru, de la limbaje de clasificare cu structură ierarhică (tabelele de clasificare) la cele cu structură combinatorie (vocabulare controlate, tezaure), dar și a regulilor de utilizare și aplicare a acestor instrumente;

2) clasificarea-indexarea propriu-zisă ce presupune mai multe operațiuni: a) înțelegerea conținutului documentului, descrierea sensului unui text dat; b) aproximarea conținutului textului în noțiuni care să-i reflecte cât mai fidel sensurile; c) transformarea acestor noțiuni sau reformularea lor în conformitate cu regulile de

aplicare a instrumentelor de clasificare-indexare, respectiv exprimarea lor în indici de clasificare și descriptori.

Vom insista pe analiza primei operațiuni a activității de clasificare-indexare propriu-zisă, prima, atât ca ordine de desfășurare (presupunând că avem deja elaborate instrumentele de lucru necesare), cât și ca importanță, deoarece ea constituie operația cea mai complexă și cea mai dificilă uneori, întrucât presupune, mai mult decât orice operațiune, intrarea în scenă a modelului mental și cognitiv propriu indexatorului, a „contextului extralingvistic” care-i determină, „din umbră” atitudinile. Dar dacă această subiectivitate, cum spuneam, are proporția ei de „obiectivitate”, nu aceeași clemență se poate acorda și subiectivității momentane, de care aminteam mai sus. Aceasta din urmă poate fi dezvăluită, controlată și obiectivată, fiind o „structură de suprafață”. Mai greu de înțeles, de justificat și de acceptat sunt opiniile ale căror „presupoziții” nu le cunoaștem, cu care nu suntem la unison. Și pentru că nu cunoaștem în întregime „presupozițiile” care au generat o anumită atitudine, o anumită idee, un anumit punct de vedere, suntem tentați, să respingem din start alte viziuni. Trebuie înțelese mai întâi cunoștințele de care dispune individul. Din punctul de vedere al acestora

opinia lui este pe deplin justificată. Și în spiritul „gândirii laterale”, despre care vorbește De Bono, orice opinie fiind justificată de ani de acumulari teoretice și experimentale, trebuie analizată ca atare. Și diferențele de opinii vor fi cu atât mai frapante cu cât indivizii posedă modele mentale mai diverse, respectiv pregătire teoretică și practică de grade și profunzimi multiple, nemaivorbind de varietatea pregătirilor profesionale originare. Astfel, apare firească și de neocolit întrebarea: eficiența indexatorilor este mai mare atunci când au pregătiri profesionale diferite astfel încât să fie acoperite, în mare, toate domeniile cunoașterii sau atunci când au cunoștințe *generale* relativ apropiate, suficiente (dar ce înseamnă suficient în acest caz?!) de vaste, îmbogățite continuu, dar și instrumente de lucru bine întocmite la îndemână? O întrebare al cărei răspuns poate fi găsit în toată această expunere care a fost generată și de refuzul de a accepta o explicație simplistă cu privire la subiectivitatea indexării, de genul celei prezentate din perspectiva „fenomenului de intertextualitate”.

Note și bibliografie

(1) MALIM, Tony. *Procese cognitive*. Trad. în limba română de Gina Ilie. București: Edit. Tehnică, 1999, p.13.

SUBIECTIVISM ȘI CREATIVITATE ÎN PROCESELE COGNITIVE

- (2) MALIM, Tony. *Procese cognitive*, p.164.
- (3) MALIM, Tony. *Procese cognitive*, p.10
- (4) ELIADE, Mircea. *Mitul eternei reînțarceri*. Arhetipuri și repetare. Trad. de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. București: Univers Enciclopedic, 1999, p.23
- (5) *Dicționar de psihologie*. Publicat sub direcția lui Roland Doron și Françoise Parot. Coord.: lexicografică Antoaneta Iordache. București: Humanitas, 1999, p.198.
- (6) ZLATE, Mielu. *Psihologia mecanismelor cognitive*. Iași: Polirom, 1999, p.85.
- (7) *Dicționar de psihologie*, p.712
- (8) ZLATE, Mielu. *Psihologia mecanismelor cognitive*, p.91.
- (9) Ibidem.
- (10) Idem, p.103
- (11) Idem, p.107
- (12) Idem, p.107
- (13) Idem, p.184
- (14) Idem, p.201
- (15) De altfel, psihologia cognitivă însăși s-a dezvoltat ca urmare și a presiunilor făcute de specialiștii în inteligența artificială nemulțumiți de explicațiile psihologiei tradiționale.
- (16) Conexiunismul – este o variantă recentă a cognitivismului care consideră că circulația informației în rețea este asigurată de conexiuni între unități, componente interconectate. Principiul de funcționare este cel al depășirii unui „prag” de activare, depășirea acestuia însemnând ieșirea din starea de inerție a acelei entități (componente), care își propagă energia în sistem.
- (17) ZLATE, Mielu. *Psihologia mecanismelor cognitive*, p.233-234.
- (18) Idem, p.273-298.
- (19) DE BONO, Edward. *Gândirea laterală*. București: Curtea Veche, 2003. 265p.
- (20) Idem, p.124.
- (21) ZLATE, Mielu. *Psihologia mecanismelor cognitive*, p.234.
- (22) Idem, p.240.
- (23) Idem, p.241 și urm.
- (24) DE BONO, Edward. *Gândirea laterală*, p.17.
- (25) Detectăm, în acest model de analiză a proceselor cognitive, o anumită stereotipie, înțelegând de aceeași psihologi ca fiind „perseverarea gândirii în aceeași direcție sau manieră de lucru”, iar activitatea creatoare a gândirii este blocată prin însuși acest model stereotipic de prezentare, ce nu pune în evidență foarte clar cum se manifestă creativitatea, ce anume o declanșează, care dintre mecanismele psihice este cel mai responsabil... De remarcat, însă, meritul psihologiei contemporane de a depăși caracterizarea descriptivă a gândirii specifică psihologiei tradiționale și de a aborda gândirea ca un sistem ordonat de operații.
- (26) ȘERBĂNESCU, Andra. *Cum se scrie un text*. Ed. a 2-a. Iași: Polirom, 2001, p.135.
- (27) MANOLIU-DABIJA, Anca. *Context și inferențe în lectura activă: modele teoretice și cercetări experimentale: Studiu de psihologie cognitivă și psiholingvistică*. București: Știință și Tehnică, 2001, p.93.
- (28) SLAMA-CAZACU, Tatiana. *Limba și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*. București: Edit. Științifică, 1959, p.288 și urm.
- (29) MICLEA, Mircea. *Psihologie cognitivă. Modele teoretico-experimentale*. Ed. a 2-a rev. Iași: Polirom, 1999, p.28
- (30) GRECU, Constantin. *Structura și funcțiile logicii interogative: studiu introductiv*. În: *Logica interogativă și aplicațiile ei*. București: Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982, p.6-67.
- (31) Ibidem.
- (32) NOICA, Constantin. *Sentimentul românesc al ființei*. București: Edit. Eminescu, 1978, p.14.
- (33) IOSIF, Gh. *Activitatea cognitivă a operatorului uman*. București: Edit. Acad. Române, 1994, p.49 și urm.
- (34) Idem, p.55 și urm.
- (35) DROZDA-SENKOWSKA, Ewa. *Capcanele raționamentului*. Iași: Polirom, 1998, p.147-149.
- (36) Idem, p.147.
- (37) STOICA, Dan. *Curs de metode bibliografice de cercetare*. Iași: Edit. Universității „Al. I. Cuza”, 2000, p.18-25.